

Article Information

✍ **Article Type:** Research Article

✍ **This article was checked by iThenticate.**

✍ **Doi Number:** <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.3727>

ArticleHistory:

Received

25/12/2025

Accept

30/01/2026

**Available
online**

30/01/2026

THE WOMEN'S MOVEMENT FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE TURKISH REPUBLIC: SOCIETAL, PHILOSOPHICAL AND POLITICAL DIMENSIONS

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E KADIN HAREKETİ: TOPLUMSAL DÜŞÜNSEL VE SİYASAL BOYUT

Ayfer Dağdelen¹

Abstract

As a concept and goal, modernisation in Turkey is usually considered the purview of the early years of the Turkish Republic. However, the process of modernisation dates back to the Westernisation movement in the Ottoman Empire. Though the establishment of the Republic is a fundamental turning point, it also entailed continuity in certain areas. The period of reforms that began with the Tanzimat matured during the Second Constitutional Era, and the latter was the time when the philosophies created by prominent thinkers of the early Republic began to take shape. This was also the point when women began to be regarded as independent subjects in society, a key indication of modernisation. Girls were granted access to education during the Tanzimat, and the Dar'ül-Muallimat school, which trained female teachers to work at girls' schools, opened in 1870, thus giving women a place in the workforce. Therefore it could be said that during the latter years of the Ottoman Empire, women began to be seen as subjects rather than passive objects, and this transformation was in no small part thanks to the views of female thinkers who realised the potential of their own minds and organised accordingly. Additionally, male intellectuals of the modernisation period whose views questioned the role of women in public life and their works exploring those themes also contributed significantly to improving women's rights. The Republic era is a period when women's rights began to be enshrined in law and women started to enjoy a better social standing, however, the highly controlling political environment designed by the political class in order to establish a new political structure also determined the approach to women and women's rights. Often called "state-sanctioned feminism," this was a contradictory aspect of modernism and the women's rights movement. This study explores the modernisation process in the Ottoman Empire and the early Turkish Republic through the lens of women's rights while highlighting the contradictory nature of some of these approaches.

Keywords: Ottoman Empire, Turkish Republic, Modernisation, Women.

¹ Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü adagdelen@mkcu.edu.tr ORCID: 0000-0002-6855-9041

Özet

Türkiye’de modernleşme cumhuriyetin ilk yıllarının kavramı ve hedefi olarak algılanır. Oysa modernleşme süreci Osmanlı Devleti’ndeki Batılılaşma hareketlerinin devamı niteliğindedir. Cumhuriyetin kuruluşu temel bir kırılmayı ifade etmekle birlikte belli alanlarda süreklilikleri de içermektedir. Tanzimatla başlayan süreç II. Meşrutiyet dönemiyle olgunlaşmıştır. Cumhuriyet aydınlarının ve bu aydınların düşüncelerinin filizlendiği dönem bu dönemdir. Modernleşmenin önemli göstergelerinden olan kadının toplumsal bir özne olarak ilk kez gündeme gelişi de bu dönemde olmuştur. Tanzimat döneminde kız çocuklarına eğitim fırsatının verilmesi, 1870’te ise kız çocuklarını eğitecek kadın öğretmenlerin yetiştirileceği Darülmuallimat okullarının açılması kadınların çalışma alanında yer almalarını sağlamıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin son çeyreğinde kadının nesneden özneye dönüşümüne tanık olunmuştur. Kendi öz bilinçlerinin farkına varan kadın aydınların düşüncelerinin ve bu düşünceler bağlamında örgütlenmelerinin bu dönüşümün gerçekleşmesinde önemli rolleri olmuştur. Bununla birlikte, modernleşme sürecinin erkek aydınlarının kadınların toplumsal yaşam içindeki konumlarını sorgulayan düşünceleri ve bu düşünceleri dile getirdikleri eserlerin de kadın haklarının gelişiminde önemli katkılarının olduğunu ifade etmek gerekir. Cumhuriyet dönemi kadın haklarının hukuksal temellerinin kurulduğu ve kadınların toplumsal konumlarının güçlendiği bir dönemdir. Buna karşın, siyasal kadroların yeni bir siyasal sistem kurmak doğrultusunda oluşturduğu aşırı denetleyici siyasal yöntem kadına ve kadın haklarına yaklaşımında da belirleyici olmuştur. “Devlet feminizmi” olarak adlandırılan bu kavram modernleşmenin ve kadın haklarına yaklaşımın çelişkili boyutunu ifade etmektedir. Bu çalışmada Osmanlı ve cumhuriyet dönemi modernleşme süreci kadın bağlamında değerlendirilmiştir. Ayrıca kadına ve kadın haklarına yaklaşımın çelişkili boyutu da vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Cumhuriyet, Modernleşme, Kadın.

GİRİŞ

Toplumların yöneten ve yönetilen ikiliği üzerinden biçimlenmesiyle birlikte toplumsal cinsiyet bağlamında kadın-erkek ikiliği de belirginleşmiştir. Toplumsal rolleri bağlamında kadın yönetilen erkek yönetendir. Kadın eş ve anne olarak aile yaşamı içinde konumlandırılırken, erkek devlet kuran, devlet yöneten ve ailesi için çalışan ailesini koruyan bir figür olarak konumlandırılmıştır. Devlet yöneticisinin yönetme meşrutiyetini aile reisi ve onun temsil ettiği güç anlamına gelen pater familias kavramı ile açıklaması anlamlıdır. Kadın ya da kadınlık olgusu düşünsel ve tarihsel bağlamda Antik Yunan’dan itibaren tartışılan bir konudur. Kadının konumu düşünürler tarafından tartışılmış, kadın-erkek eşitliği ilk kez Platon tarafından dile getirilmiştir. Ancak, kadın konusunun düşünsel ve eylemsel bağlamda sistemli bir biçimde ele alınışı Batı’da modernizmin gelişimi ile olmuştur. Modern sistemde siyasal anlamda, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik vurgusu kadının konumunun daha çok tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Yine kadının modernizmin ekonomik sistemi olan kapitalist üretim biçimine ucuz emek olarak dahil oluşu erkeklerle her alanda eşit olma isteğini ve bu yöndeki mücadeleyi doğurmuştur. “Eylül 1791 tarihinde Paris’te, Fransız Devrimi’nin erken safhalarında, Olympe de Gouges *Les Droit de la femme* (Kadın Hakları) adlı bir el broşürü yayınlamıştır” (Donovan, 1997:15). Fransız kadın aktivist ve yazar Gouges, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin kadın haklarını kapsamadığı takdirde Fransız Devrimi’nin başarıya ulaşamayacağını savunmuş, düşüncelerinden dolayı suçlu bulunmuş yargılanmış ve Jirondenlerle birlikte idam edilmiştir. Wollstonecraft da kadın hakları için mücadeleyi şu sav üzerinden kurmuştur: “Eğer kadın eğitim yoluyla erkeğin arkadaşı olmaya hazırlanmazsa, bilginin yayılması engellenecektir. Çünkü hakikat herkes için ortak olmalıdır. Aksi takdirde genel uygulama üzerindeki etkisi olmayacaktır” (Wollstonecraft, 2022:17). 19. yüzyılın ortalarında başlayıp 20. yüzyıla kadar devam eden oy hakkı

mücadelesi (süfrajyet hareketi) ve 1857 emekçi kadın hareketinin en önemli eylemlerindendir.

Osmanlı-Türk kadın hareketi de Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecinden ve Batı'nın modernleşme sürecinden, ilkelerinden bağımsız değerlendirilemez. Ancak modernleşme sürecinin gelişimi ile Osmanlı modernleşme sürecinin gelişimi arasında temel bir fark vardır. Batı'da modernleşme iç dinamiklerin etkisiyle doğal bir süreç olarak başlamışken, Osmanlı'da gerileme ve çözülme sürecinin yarattığı sorunları çözmek için değişimin gerekli olduğu düşüncesi ile modernleşme süreci başlatılmıştır. Tanzimat ile başlayan Batılılaşma ve/veya modernleşme süreci I. Meşrutiyet özellikle de II. Meşrutiyet döneminde hız kazanmıştır. Bu dönemlerin temel özelliği Batı tipi eğitim kurumlarının açılmasıdır. Batıcı ve modernleşme taraftarı aydınlar bu okullarda yetişmişlerdir. Kadın hareketi de bu okullarda yetişmiş Osmanlı'nın üst tabakasından gelen kadınların öncülüğünde başlatılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Osmanlı kadın hareketinin önemli aktivistlerindendir. Kadınların eğitim hakkını savunmuş, çokeşliliğe karşı çıkmış ve kadınların boşanma hakkını dile getirmiştir. Halide Edip, Amerikan Koleji'nde eğitim görmüş Teali-i Nisvan Cemiyeti'nin kurucusudur. Jön Türkler hareketi ve İttihat ve Terakki Fırkası dönemi modernleşme düşüncesinin ve buna bağlı olarak toplumsal, siyasal, ekonomik dönüşümün zemini olmuş, 1917 yılında kabul edilen Aile Hukuku Kararnamesi ile kadının aile yaşamı ve evlilik kurumu içindeki konumu güçlendirilmeye çalışılmıştır. Kadın evlenme yaşı on yedi, erkeğin evlenme yaşı ise on sekiz olarak belirlenmiştir. Ayrıca nikahın hâkim ya da bir vekilin huzurunda kıyılması ve mahkemece tescili istenmiştir. Bu süreç Cumhuriyet döneminde 1926'da Medeni Kanunu'nun kabulüyle tamamlanacaktır. Cumhuriyet'in ilanı siyasal anlamda temel bir kopuştur, ancak modernleşme bağlamında bir süreklilikten söz edilebilir. Modernleşmenin başlatılma sürecinin saikleri dışında. Cumhuriyet modernleşmesi modern devletin ve modern toplumun bir gereği olarak görülmüş, Cumhuriyetçi kadro tarafından içselleştirilmiştir. Kadın hareketi ve örgütlenmesi de Cumhuriyet ilkeleri ve değerlerine bağlı bir yapı üzerinden gerçekleştirilmiş, ancak siyasal yönetimden bağımsız olarak gelişmiştir. Kadınlar Halk Fırkası' nın ve Türk Kadın Birliği' nin temel mücadelesi kadınları siyasal haklarına kavuşturmak olmuştur. Ancak ulus-devlet yapılanmasını ön plana alan Cumhuriyet kadrosu karşısında bu mücadelenin kolay olduğunu düşünmek mümkün görünmüyor. Bu doğrultuda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi kadın hareketlerinin boyutunu anlamak ve Cumhuriyet dönemi kadın hareketinin çatışmacı ve paradoksal yönünü anlamak çalışmanın temel amacıdır.

Osmanlı Devlet'inin Son Yılları ve Kadın

Türkiye'de kadın sorunlarının ilk gündeme gelişi I. Meşrutiyet yıllarında olmuş; bu dönemde kurulan kadın örgütleri kadın sorunlarının dillendirilmesine neden olmuşlardır. Ancak, kadın haklarının asıl gündeme geldiği ve tartışıldığı dönem II. Meşrutiyet dönemidir. Dolayısıyla, Batı'daki feminist harekete benzer feminist hareketin ortaya çıkışı II. Meşrutiyetin yaratmış olduğu özgürlük ortamında olmuştur. Bununla birlikte, kadın sorunlarının ve haklarının gündeme gelişini sağlayan gelişmeler Tanzimat dönemine kadar uzanır. Özellikle, 3 Kasım 1839'da okunan Tanzimat Fermanı ile Fransız Devrimi ve İnsan Hakları Bildirgesi'nde yer alan kavram ve ilkelere uygun olarak temel vatandaşlık hakları ortaya konmuştur. Bu bağlamda Tanzimat, uyrukların egemenliğini hukuki temellere bağlayan modern devlete dönüşümün başlangıcıdır. Hukuki ilke ve düzeneklerle işleyen modern devlete dönüşüm, toplumun modernleşme sürecini de içermektedir. Toplumsal modernleşme, kadının toplum içindeki konumuna eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşılmasına ve kadının konumunun değiştirilmesi yönündeki düşüncelerin özellikle aydınlar arasında tartışılmasına neden olmuştur.

Tanzimat döneminde, kadınlar açısından gündeme gelen diğer önemli gelişme de kadınların eğitim hakkının savunulmasıdır. Tanzimat öncesinde eğitim kurumları Sıbyan ve Enderun okullarıyla medreselerdi. Türk kadını, sadece Sıbyan okullarında eğitim görüyordu. Kadına daha fazla eğitim imkânı tanınmıyor, daha doğrusu kadının daha fazla eğitilmesine gerek olmadığı düşünülüyordu. Sadece, yönetici ve ulema sınıfından kişilerin kızları ailelerinin desteği ile evlerinde özel ders alabiliyordu (Kurnaz, 1997:17). Bu dönem içinde kadın eğitimi, aile içinde gerçekleşen ve anne rolünün benimsetilmesi ve rolün gerektirdiği davranış biçimlerinin öğretilmesi amacına yöneliktir (Doğan, 2000:197). Kadını eve kapatan bu eğitim dizgesi Tanzimat'la eleştirilmiş ve değiştirilmiştir. Ancak, Tanzimat sonrasında kadınların genel eğitim dizgesinden yararlanmaya başlamalarına rağmen; kadınların eğitim görmelerinin gerekliliğini savunan düşünce açısından Tanzimat öncesi ve sonrası arasında önemli bir fark görülmemektedir. Tanzimat dönemi reformcuları ve aydınları da kadınların eğitilmesini, çocukların yetiştirilmesi açısından önemli olduğunu düşünüyorlardı. Çünkü, aile ortamının kültürel birikimin çocuğa aktarıldığı bir eğitim işlevi de vardır. Bu işlevin, büyük bir bölümünü de anne olan kadın üstlenmekteydi. Bu nedenle bu işlev kadın eğitimi açısından işlenmiştir. Dolayısıyla, Tanzimat'la birlikte toplumsal alandaki değişim ve gelişimlere uygun olarak eğitim alan kadın toplumun ilerlemesine ve refahına katkıda bulunacaktır.

Bu anlayış doğrultusunda, kadınlara yönelik ilk mesleki eğitim olarak kabul edilebilecek ebelik eğitimi Tıbbiye Mektebi'nde 1843 yılında verilmeye başlanmıştır. Kızlara orta öğretim olanağı da ilk defa Tanzimat döneminde sağlanmıştır. Kızlar için ilk mekteb-i rüştiye 6 Ocak 1859 tarihinde açılmıştır. 1865 yılında Rusçuk'ta ve 1869 yılında da İstanbul'da açılan Kız Sanayi Mektebi Tanzimat döneminde kadınların eğitimi alanında atılan diğer önemli adımlardandır. "Bütün bu hızlı ve başarılı çalışmalara karşın kızların eğitimi konusu 1869 yılına kadar resmi bir görünüm kazanamamıştır" (Doğramacı, 1992:19). Dönemin Milli Eğitim Bakanı Saffet Paşa tarafından, Fransa'da 1867 yılında yürürlüğe giren Duruy Kanunu²ndan etkilenerek 1869'da düzenlenen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kız çocuklarına 6-11 yaş arasında Sıbyan okullarına devam zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca, bu nizamname ile kızlar için öğretmen okulları açılması ve rüştiyelerin çoğaltılması da kararlaştırılmıştır. 26 Nisan 1870 yılında açılan Darülmuallimat ile kadınların eğitim imkanları genişlemiş ve kadınlara yeni bir çalışma ortamı hazırlanmıştır. Bu okul, kız okullarına öğretmen yetiştirmeyi amaçlıyordu.

Genel olarak Tanzimat reformlarının etkileri, yani toplumsal yapı değişiklikleri 1876 ve 1908 Meşrutiyet hareketleriyle açık biçimde ortaya çıkmıştır. Tanzimat'la başlayan kadına yönelik eğitim politikalarının sonuçları da Meşrutiyet döneminde görülmüştür. "II. Abdülhamid döneminde ilk sonuçlarını vermeye başlayan Tanzimat maarifçiliği, klasik ev kadını yanında o zamana kadar toplumun yabancı olduğu iki değişik kadın tipini de yaratır: İşçi ve entelektüel kadın" (Işın, 1988:22). Tanzimat yöneticilerinin, kadınların toplumsal konumlarını

² Duruy Kanunu, 10 Nisan 1867 tarihinde Fransa'da kabul edilen ilköğretim kanunudur. Kanun, Fransız eğitim sisteminin genişletilmesinde önemli bir adım olarak kabul edilir: Fransa'daki 500'den fazla nüfusa sahip tüm belediyelerin kız çocukları için ilkokul açmasını zorunlu kıldı. Kız eğitimi ve okul devamını teşvik etti; özellikle ihtiyaç sahibi öğrenciler için burs ve okul destekleri gibi teşvikler getirdi. Okulların daha geniş katılımla hizmet vermesi için yerel yönetimlerin eğitim için kaynak ayırması teşvik edildi ve bazı durumlarda ücretsiz eğitim imkânları sağlandı. Bu kanun, özellikle ilkokul eğitiminde kız öğrencilere erişimi artırma hedefiyle bilinir ve 19. yüzyılda eğitim reformlarının parçalarından biri olarak değerlendirilir. (Ayrıntılı bilgi için http://www.napolean.org/wp-content/uploads/2016/04/duruyloi_1867-2017_bibliographie_gallica_en.pdf adresine bakılabilir)

iyileştirmeye yönelik reform girişimlerinin temel amacı kadının annelik görevini daha iyi yerine getirebilmesine yardımcı olacak eğitim dizgesini kurmak olmasına rağmen bu eğitim dizgesinin ve reform girişimlerinin dolaylı sonucu kadının çalışma yaşamında yer alması olmuştur. Tanzimat dönemiyle başlayan ve Meşrutiyet dönemiyle hız kazanan bu sürecin temel iki nedeni vardır: Birinci neden, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu ekonomik sıkıntının, toplumsal tüketimin de dikkate alınması gerekliliğini ortaya çıkarmasıdır. Böylece, 1844'te ilk kez kadınlar nüfus sayımına dahil edilmişlerdir. Bu tarihe kadar, kadınların nüfus sayımında yer almamalarının nedeni, Tanzimat döneminin başlarına kadar devlet yöneticileri ve toplumda var olan temel bir önyargıdır. Bu ön yargıya göre, toplumsal düzeni ayakta tutan ekonomik üretkenliği sağlayan erkek, erkeklerin ürettiklerini tüketen ise kadındır. Işın'a (1988:22) göre, Tanzimat'la birlikte kadınların nüfus icmal defterlerine kaydedilmesi, onun gündelik hayatta yer aldığına yönelik bir gösterge sayılamaz; tam tersine bu kayıt zorunluluğunun ardında yatan gerçek neden, tüketici olarak kabul edilen kadın sayısını belirlemektir. Ancak, Osmanlı yöneticilerinin ekonomik durumu düzeltme yönündeki çabaları bu ön yargının ortadan kalkmasını kolaylaştırmış, tüketici bir kalabalık olarak düşünülen kadınları üretici kılma düşüncesini ortaya çıkarmıştır. İkinci neden, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı sırasında erkek nüfustaki azalmadır. Bu durum, kadın emeğine ihtiyaç duyulmasına neden olmuş; böylece kadın çalışma hayatının içinde doğrudan üretici olarak yer almıştır. Gerçi, kadınlar taşrada tarım alanında ve el sanatlarında etkinlerdi. Kentli kadınının kapalı bir yaşamı vardı; bu nedenle Meşrutiyet dönemindeki gelişmeler kentli kadın açısından değerlendirilmelidir.

Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti üyesi olan Bedra Hanım ilk kadın memurdur. Bedra Osman Hanım bir telefon şirketine memure olarak girmek için başvurmuş ve ilk başvuru reddedilmiştir. Ancak, konu Cemiyet tarafından kamuoyuna duyurulunca, 5 Aralık 1913 tarihinde iş başvurusu zorunlu olarak kabul edilmiştir. Bu gelişmeden sonra kadınların devlet dairelerinde memur olarak çalışabilecekleri kararı alınmış; hatta Maliye Nazırı Cavit Bey, “kadınlar için kurulacak bir çalışma sahasını temel vaz ediyoruz diyerek, hanımları teşvik etmiştir” (Kurnaz, 1997:136). 1913'te çıkarılan Teşvik-i Sanayi Yasası da kadınların dolaylı olarak ekonomik ve toplumsal yaşama katılımlarını sağlamıştır. Bu yasa ile, sanayi kuruluşlarına arazinin karşılıksız sağlanması, sanayi kuruluşları için gerekli olan makine ve araç-gereç vergisi bağışıklığı, vergilerin taksitle ödenmesi gibi kolaylıklar getirilmiştir (Kepenek, 1987:16-17). Bu kolaylıklar nedeniyle özel girişimcilik alanındaki genişlemeye bağlı olarak artan işgücü talebi savaş ortamından kaynaklanan erkek nüfustaki azalma, kadınların sanayi alanında da çalışmaları zorunluluğunu getirmiştir. “1915 yılında Osmanlı Ticaret Nezaretince kadınlar için nevi mecburi hizmet kanunu çıkarılmıştır” (Altındal, 1994:54). Bu doğrultuda, Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından 14 Ağustos 1916'da kurulan, “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi” de, kadınlara çalışma alanı yaratmayı amaçlamıştır” (Toprak, 1988:162). “Bu cemiyetin kurulmasının ardında basit bir ekonomik gerekçe vardı: Müslüman Osmanlı askerlerinin eşleri, anneleri, kız kardeşleri ve kızları açlıkla karşı karşıyaydı. Kendilerine ödenen şehit maaşları yüksek enflasyon karşısında eriyip gitmiş, ekonomik anlamını kaybetmişti” (Karakışla, 2015: 74).

Basit bir ekonomik gerekçeyle kurulan cemiyet, büyük kentlerde kadınların kendi yaşamlarını onurlu bir biçimde sürdürmelerine yardımcı olacak, ayrıca ekonomik kalkınmaya kadınların da katkıda bulunmasını sağlayacak ve kadınların erkeklerle eşit konumda toplumsal yaşam içinde yer almalarının önemli bir aşaması olacaktır. Cemiyet, kâr amacı gütmeyen hayır kuruluşu olarak

oluşturulmuş para-militer nitelikli bir sivil toplum kuruluşuydu. Cemiyet, atölyelerinde ordu için üniformalar, çamaşır, kum torbaları dikiyordu. 6000-7000 kadın günde 10 kuruş yevmiye ve yemek karşılığında ordu için üniforma, çamaşır ve kum torbaları dikiyorlardı. Gerektiğinde 7000-8000 kadın da evlerinde Cemiyet için çalışıyorlardı (Akşin, 1998:433). Kadınları Çalıştırma Cemiyet yapısı içinde kurulan önemli diğer bir yapı da “Birinci Kadın İşçi Taburu”dur. Enver Paşa 26 Temmuz 1917 tarihinde Esad Paşa’yı “Birinci Kadın İşçi Taburu”nu kurmakla görevlendirmiş ve merkezi İstanbul’da bulunan Birinci Osmanlı Ordusu’na bağlı “Birinci Kadın İşçi Taburu” 10 Eylül 1917’de resmen kurulmuştur. Böylece kadınların “Birinci Kadın İşçi Taburu” aracılığı ile geri hizmette gönüllü olarak çalışmalarına olanak sağlanmıştır. Kadın İşçi Taburu tarafından istihdam edilen kadınların bir bölümü maaşlı memur, bir bölümü de yevmiye alan işçilerdi. Kadın memurlar, taburun iç hizmet ihtiyaçlarını karşılamak ve işçi kadınların çalışmalarını sağlamakla görevliydi; kadın işçiler ise, doğrudan taburda çalışmakla görevliydi (Karakışla, 2015: 141-161).

Osmanlı Devleti’nde eğitim sisteminin kadınların eğitimini de içerecek biçimde genişletilmesi kadınların öz bilinç düzeylerini yükseltmiş, kadınlar düşüncelerini ifade etmek ve haklarını savunmak için gazete ve dergilerde yazılar yazmışlardır. Bununla birlikte Osmanlı aydınlarının düşünceleri ve eserleri de kadınların bilinç düzeylerini artırmıştır. Türk modernleşmesini ele alan Osmanlı romanları Osmanlı aydınlarının toplumsal değişimin olumlu ve olumsuz yansımalarını ele aldıkları kaynaklardır. Bu bağlamda, “... ilk Osmanlı romanlarının büyük çoğunluğu toplumsal ve siyasal değişimin yarattığı sorunları inceleyen tezli romanlardır. Türk kültürünü ele alan tarihçilerin belirttiği gibi bu yazarlar en çok iki sorunun üzerinde durdular; kadının toplumdaki yeri ve üst sınıf erkeklerin Batılılaşması” (Mardin, 2007:35). Osmanlı aydınlarının modernleşmenin ilk dönemlerinden itibaren ele aldıkları konu kadınların özgürlüğe kavuşmasıdır. Şinasi Şair Evlenmesi adlı eserinde görücü usulü evliliği ele almış ve konuya alaycı bir biçimde yaklaşmıştır. Modern anlamda en önemli roman yazarı olarak kabul edilen Ahmet Midhat Efendi genel anlamda modernleşme sürecini ele alan romanlar yazmakla birlikte romanlarında kadının özgürlüğü ve toplumsal konumuna ilişkin konulara da yer vermiştir. “Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında Ahmet Midhat’ın kadın kahramanı -önce bir cariye olan- Canan, zamanla Türkçe okuyup yazmayı öğreniyor, daha sonra da Fransızca ve piyanosunu geliştiriyor. Şüphesiz ki, hikayelerinden birinin adı olan ‘Diplomalı Kız’, Midhat’ın kadınlık ülküsünün bir yönünü temsil ediyor” (Mardin, 2007: 36). “Tanzimat romanlarında, Avrupalı kadınların Osmanlı kadınlarına göre daha rahat davrandıkları görülür. Osmanlı kadınlarındaki saflık ve masumiyet, Batılı kadınlarda pek görülmez, aksine hürriyet adı altındaki serbestlik, çoğu zaman amacının dışına çıkarak kadını yanlış yönlere çeker. Ahmet Mithat Efendi, romanlarında Osmanlı terbiyesi almış Türk kadınlarını üstün vasıflarla donatarak romanlarında işler” (Karabulut, 2013:52).

Türk modernleşmesinin temel ayırımı olan medeniyet ve kültür ayırımını kadının modern yaşamla bütünleşmesi yaklaşımında da görmek mümkün. Türk kadını Batılı kadınlar gibi toplumsal yaşam içinde özgürlüklerini elde edeceklerdir. Ancak Türk kadınının Batılı kadınlardan üstünlüğü gelenek ve göreneklerin biçimlendirdiği aile terbiyesi ve bu terbiyenin oluşturduğu iffetlilik. Cariyelik kurumunu romanlarında ele alan Samipaşazade Sezai Sergüzeşt adlı eserinde cariyelik konusunu ele almış ve eleştirmiştir. Daha önceki yıllarda Namık Kemal de İntibah adlı eserinde cariyelik kurumunu ele almıştır. Halid Ziya Uşaklıgil’in Sefile adlı romanı haksızlık yaşayan bir kızın romanıdır. Bu yazarların eserlerinde kadın konusuna yaklaşımları Ahmet Midhat’ın yaklaşımıyla aynı çizgidedir. Bütün bu

gelişmeler Osmanlıda üst sınıf kadınları özgürleştirmiş ve ilk önemli Osmanlı kadın yazar Halide Edip Batı düşüncesine açıklığı ile öne çıkmıştır. Halide Edip'in Batı düşüncesine açıklığının kaynağı Jön Türklerin oluşturduğu yenilikçi ortam değil, II. Abdülhamit döneminin Batı tipi eğitim kurumlarının yarattığı ortamdır. Kadın haklarının bir kadın tarafından ilk kez savunulması 1891'de Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye tarafından kaleme alınan Nisvanı İslam ile olmuştur (Mardin, 2007: 36-37). Ancak kadınların kendilerini ilk ifade ettikleri alan basın olmuştur. "Tanzimat döneminde Osmanlı basınında kadın yazarlar kendilerini göstermeye başladılar. Terakki (1868) gibi yenilikçi gazetelerin editörlerine mektup tarzında yazılar yazdılar. Terakki gazetesi 1869 yılında kadınlar için Terakki-i Muhadderat isminde bir ek çıkarmaya başladı. Bu kadınların çoğu yazıları ya imzasız ya da takma isimle yayınlıyorlardı" (Durakbaşı, 2007: 102).

Kadınların öz bilinçlerinin farkına varmalarının sonuçlarından biri de kadın örgütlerinin oluşturulmasıdır. Kadınlar sadece kadın sorunları ya da kadın hakları konusunda örgütlenmemişlerdir. Ülke sorunlarına çözüm bulmayı amaçlayan kadın dernekleri ve ülke savunmasına yönelik kadın dernekleri kadınların toplumsal sorunların farkında oldukları ve bu konulara da duyarlı olduklarını gösteren örgütlenmelerdir. 1913'te Melek Hanım tarafından kurulan "Ma'mulat-ı Dahiliyye İstihlakı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi" ekonomik bağımlılığı dile getirmiş ve bu durumun giderilmesinin kadınlara düştüğü belirtilmiştir. Bu noktada, kadınların yerli malı kullanımını teşvik etmeleri gerektiği vurgusu yapılmıştır. "Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti", 'Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti', 'Müdafaa-i Milliye Hanımlar Heyeti', 'Anadolu Kadınları Müdaafaa-i Vatan Cemiyeti' kadınların ülke savunması için bir araya gelerek birleştikleri derneklerdir" (Çakır, 2016: 101). 1908-1909'da Halide Edip ve arkadaşları tarafından kurulan Teali-i Nisvan Cemiyeti kültürel bir kadın cemiyeti olmakla birlikte Osmanlı'da ilk feminist cemiyet olarak da değerlendirilir. Halide Edip, kadın haklarını ve kadınların siyasi haklarını savunan bir aydındır. Meşrutiyet dönemini kadınların eğitim alanına ve toplumsal yaşama dahil olmaları bağlamında över. Ancak Avrupa taklidi feminizmin karşısındadır. Kadınları insan olmaları noktasında erkeklerle eşitler. "Kadınların erkeklerle eşit seviyede olmalarının önemine vurgu yapmıştır. Kadını 'dişi' değil 'insan' olarak tanımlamıştır" (Yılmaz,2013:120). Teali-i Nisvan Cemiyeti'nin "...amacı da ulusal geleneklerden vazgeçmeden kadınları irfanen yükseltmekti" (Çakır,2016:97). Derneğe üye olmak, çok iyi Türkçe konuşma ve İngilizce derslere devam etme koşullarına bağlanmıştır. Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti 28 Mayıs 1913'te kurulmuştur. Cemiyetin çıkış noktası Kadınlar Dünyası adlı dergidir. Cemiyetin kuruluşu bu dergi aracılığıyla duyurulmuştur. Kadınlar Dünyası'nın imtiyaz sahibi ve Cemiyet'in kurucusu Nuriye Ulviye Mevlan Civelek'tir. "Cemiyet, ekonomik ve sosyal gelişmeyi hızlandırmak için, Osmanlı toplumunda kadınların hayatının yeniden düzenlenmesi gerektiğini, kadınların siyasi alana yönelik talepleri olmasa da eğitimlerinin iyileştirilmesini, Osmanlı kadınlarının kılık-kıyafetine ilişkin düzenlemelerin yapılmasını ve genç kadınların çalıştırılması için kurumların açılmasını talep ediyordu (Durakbaşı, 2007: 109).

Osmanlı kadın hareketinin önemli düşünürlerinden ve eylemcilerinden biri de Fatma Aliye'dir. Fatma Aliye de düşüncelerini ilk kez basın aracılığıyla duyurmuştur. "Fatma Aliye basında ilk kez 'Bir Kadın' imzasıyla Meram adlı çevirisiyle yer aldı" (Zihnioglu, 2003:44). Fatma Aliye yazılarını daha çok "kadınlık" kavramı üzerine kurgulamıştır. "Kadınlık" kavramı, kadınların toplumsal farklılıklarına rağmen toplumsal yapı içindeki ikincil konumlarını ve ortak sorunlarını anlatan bir kavramdır. Bu kavramın öne çıkışı ve kadın mücadelesi yeni bir kavramın benimsenmesini ortaya çıkardı: "Kadınlık mefkuresi". "Kadınlık

mefkuresi” kadınların yaşadığı sorunların fark edilmesi ve bu doğrultuda çözüm yolları üretmeye yönelik bir kavramdı. Kadınların bilinçlilik düzeylerinin artması sonucu toplumsal yaşam içinde ulaşmak istedikleri hedefleri ve bu hedeflere ulaşmayı da içeren bir kavram olarak birçok kadın düşünürce kullanıldı. Makbule Leman, Nigâr Osman, Fatma Şadiye, Gülistan İsmet derginin başyazarlığını yapmış yazarlardandır. Türk edebiyatının ilk kadın romancısı Fatma Aliye Hanım da gazetenin düzenli yazarlarından. Hanımlara Mahsus Gazete, Osmanlı tarihinde yayınlanan ilk kadın yayınlarından biridir. Böylece erkeklerin çıkardığı basın organlarında düşüncelerini dile getiren ve savunan kadınlar artık kendi çıkardıkları ve sahibi oldukları basın organlarında düşüncelerini dile getirmiş ve savunmuşlardır.

Hanımlara Mahsus Gazete 1895’ten 1908’e kadar aralıksız yayın yapan en uzun süreli kadın gazetesi olma özelliğine sahip olmasının yanı sıra Osmanlı feminizminin ideolojik ve düşünsel temellerinin atılmasına neden olmuştur. Kadın hakları savunucularının kişisel özgürleşme istekleri ve baskıcı çevrelerin baskısından kurtulma istekleri aydın kadınların toplumsal konumlarında iyileşmelere neden olmuştur. Hanımlara Mahsus Gazete ’de yayınlanan yazılarda özellikle Fatma Aliye’nin yazılarında sıkça kullanılan “kadınlık alemimiz”, “nisvan-ı İslam”, “tarih-i nisvanımız gibi kavramlar dilde yaygınlaşmıştır (Zihnioğlu, 2003:44-47). “Fatma Aliye feminizmin radikal olarak değerlendirdiği kısmının kadınları giderek mutsuz edeceğine inanır. Ancak kadınları bu mücadele boyunca asıl yaralayan insanlığın yarısı olarak gördükleri erkeklerden aldıkları karşı duruştur. Bu mücadelede hak elde etmişlerdir. Ama yara da almışlardır” (Karaca, 2011: 95). Fatma Aliye, kadın hareketinin “...bir kadın-erkek çatışmasına döneceği endişesi ile makalelerinde sürekli bu konuda uyarılarda bulunmuştur. Toplumda kadının haklarının göz ardı edilmesini bir cahillik olarak yorumlamakta ve aydın kadın ve erkekleri İslam’ın ‘altın çağı’ nda olduğu gibi birlikte mücadele etmeye çağırmaktadır” (Yumuşak, 2013: 107). Bu bağlamda Fatma Aliye’nin kadın hakları ve feminist düşünceye yaklaşımında İslam’ın izleri görülmektedir. Kadınların toplumsal yaşamda yer almaları ve kişisel özgürlükleri elde etmelerinin gerekliliği vurgulanmış ancak İslami değerlerin dışına çıkmamak temel koşul olarak görülmüştür. Fatma Aliye’nin düşüncelerinin temelinde reformcu bir İslam düşünürü olan babası Ahmet Cevdet Paşa’nın etkisi olduğu ifade edilir. “Bu savın en görünür nedeni Aliye’nin ürettiği ‘İslam kadını’ kavramıdır. Fatma Aliye, İslam medeniyeti ile Batı uygarlığı arasında kadınlığa ilişkin eleyici seçim ve tartışmalara bir yanıt olarak ‘İslam kadını’ referans çerçevesini oluşturdu” (Zihnioğlu, 2003: 48). Fatma Aliye’nin, “İslam kadını” kavramı, 1892 yılında kitap olarak yayınlanan “Cariyelik Üzerine”, “Evlilik ve Çokeşlilik Üzerine” ve “Moda ve Musiki Üzerine” olmak üzere üç bölümden oluşan Nisvan-ı İslam adlı yapıtında ayrıntılı olarak yer almıştır. Fatma Aliye bu yapıtı, ev ziyaretleri yapan Avrupalı kadın gezginlerin Osmanlı kadını hakkındaki yanlış izlenimlerini düzeltmek için kaleme almıştır. Ancak Osmanlı kadın hareketine katkısı yazdıkları ile sınırlı değildir; ilk kadın derneği olan Cemiyet-i İmdadiye’yi de kurmuştur. (Timuroğlu, 2020:27-28).

Kadınlar Dünyası dergisi, Osmanlı kadın hareketinin önemli ve etkili yayın organlarından biridir. Bu dergi Müdaafa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti’nin yayın organıdır ve imtiyaz sahibi de Nuriye Ulviye Mevlan’dır. 4 Nisan 1913’te yayınlanmaya başlayan Kadınlar Dünyası aralıklı olarak 1921 yılına kadar yayınlanmıştır. 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı yıllarında iki kez yayına ara vermek zorunda kalmış, savaş sonrası yayın hayatına tekrar başlamış ve kapatılma tarihi olan 1921 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Kadınlar Dünyası’nda sıklıkla makale yazmış olan kadınlar; Mükerrrem Belkis, Emine Seher Ali, Atiye Şükran, Aliye Cevat, Safiye Büran, Aziz Haydar, Nimet Cemil Meliha

Cenan, Sacide, Belkıs Şevket, Seniye Ata, Fatma Zerrin'dir (Gülcü ve Tunç, 2012, s.166). Derginin yazar kadrosu tamamen kadınlardan oluşmaktadır ve feminizme yönelik iddiası çok açıktır. “Kadınların hak ve hukuku tanınmadıkça erkek yazarlara yer verilmeyeceği ilkesi benimsenmiştir (Bakay, 2026:345). Dergide yayınlanan yazılar kadın sorunları konusunda farkındalık yaratma platformu olmuştur. Kadınlar yazılarında, toplumsal yaşam içinde tüm kadınların her türlü haktan yoksun olduklarını ve kadınların cins olarak ezildiklerini vurgulamışlardır. Kadınlara atfedilen değerlerin onları ikincilleştirdiğini ve kadınların toplumsal yaşamda arka plana itilmelerinin nedeninin erkeklerin kadınlara karşı tutumlarının ve bakış açılarının olduğunu belirtmişlerdir. Erkekler kadınları, eş, ev kadını ve anne olarak görmekte ve başka bir rolde görmek istememektedirler. Erkeğin bu bakış açısının eğitim ve toplumsallaşma süreciyle hem kadınlara hem de erkeklere benimsetildiği, bu yolla kadınların ikincilliğinin devamlılığının sağlandığı ifade edilmiştir.

Bu koşullar altında yaşayan kadınların kendi özgürlüklerinin ne olduğunu ve kendilerine sunulan yaşamın dışında alternatif bir yaşamın olabileceğini düşünemedikleri ve temel sorunun da bu olduğu vurgulanmıştır. Kadınların ikincil konumlarının ve temel sorunlarının ne olduğu belirtildiği gibi bu sorunlardan kurtuluş yolu da belirtilmiştir. Kadınlar Dünyası yazarlarına göre, Osmanlı toplumunun ve Osmanlı kadınlarının devrime ihtiyacı bulunmaktadır. Kadın devriminin amacı, kadın-erkek eşitliğini sağlayarak yeni ve insani bir dünya yaratmaktır. Kadınlar Dünyası feminist kimliği ile ön plana çıkan bir dergi olmasına rağmen radikal feministlerle ılımlı feministler arasında bir ayırım yapmış. Radikal feminizmin karşısında dururken Fransa ve İsviçre’de benimsenen ılımlı feminizme destek verilmiştir (Çakır, 2016:165-175). Ayrıca, Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti’nin etkinlikleri ve Kadınlar Dünyası’nın amacına uygun kadın girişimleri ayrıntılı olarak dergide anlatılmıştır. Bedra Osman Hanım ve arkadaşlarının İstanbul Telefon İdaresi’ne girme girişimleri ve Belkıs Şevket Hanım’ın uçağa binmesi için Tayyare Mektebi Müdürü Veli Bey’le yapılan yazışmalar dergide yer almıştır. Belkıs Şevket Hanım’ın uçağa binışı³, Osmanlı ve İslam kadınlığının cesaretinin bir örneği olarak değerlendirilmiş ve kadınların her alanda bulunabileceklerinin sembolü olarak dergide yer almıştır (Demirdirek, 1993:50).

Birinci Dünya Savaşı 1918 yılında bitmiştir; ancak Osmanlı Devleti’nin bu savaştaki yenilgisi 1919-1922 yılları arasında süren Kurtuluş Savaşı’nın nedeni olmuştur. Kurtuluş Savaşı, kadın-erkek toplumun büyük bir bölümünün mücadelenin içinde yer alması bağlamında önemlidir. Çünkü bu savaş devletin var olma savaşıdır. Diğer önemli bir neden de Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı’nda erkek nüfusun büyük bir bölümünün hayatını kaybetmesi ve geriye kalan erkek nüfusun büyük bir bölümün yeniden cepheye gitmesi cephe üretimi ve cephanenin cepheye taşınmasında kadınların aktif olmasını zorunlu kılmasıdır. Kadınlar cephe gerisinde çalışmakla birlikte, cephede de yer almışlardır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra düzenli ordunun dağıtılması ve Kurtuluş Savaşı’nın başlangıcında mücadelenin düzenli olmayan gönüllü birliklerle yapılması kadınların cephede yer almalarını kolaylaştırmıştır. Tayyar Rahime, Şerife Bacı, Çete Ayşe, Kara Fatma, Halime Çavuş, Gördesli Makbule gibi kadınlar Kurtuluş Savaşı’nda öne çıkan figürlerdir. Halide Edip sadece cephe gerisinde değil cephede

³ . Belkıs Şevket, havanın uygun olduğu 17 Kasım 1913 günü, Ayastefanos (Yeşilköy) Tayyare Mektebi sahasından kalkan Fethi Bey’in idaresindeki uçakla İstanbul üzerinde dolaşmıştır. Üzerinde “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti azasından ve Kadınlar Dünyası Muharrirlerinden yazılı kırmızı beyaz kurdeleli matbu kağıtları uçaktan atmıştır. Aynur Demirdirek, (1993), Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi, Ankara: İmge Kitabevi, s.55-51.

de görev alan önemli bir figürdür. Halide Edip, İnönü Savaşları'nda Eskişehir'de hemşirelik yapmış, Sakarya Savaşı'nda onbaşı, Dumlupınar Savaşı'nda çavuş olarak cephede yer almıştır. Halide Edip 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra Batı basınında yer alan Türkiye ile ilgili haberlerin ve yabancı basına gönderilecek olan Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'ndaki haklılığını anlatan yazıların çevirmenliğini yapmak için Hakimiyet-i Milliye ve Anadolu Ajansı'nda çalışarak Kurtuluş Savaşı'na cephe gerisinden destek olmuştur. 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunan kuvvetlerinin yenilgiye uğratılmasının ardından İsmet Paşa'nın emriyle kurulan Tetkik-i Mezalim Heyeti başkanı olarak görev yapmıştır.

İzmir'in 15 Mayıs 1919'da İşgal edilişi yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur: İşgale karşı mitingler yoluyla isyan. "İşgale karşı isyanın hatibi Halide'ydi. 22 Mayıs günü Kadıköy'de idi; 23 Mayıs 1919 günü de Sultanahmet'te. Yüzlerce yılın geleneği çiğneniyor, artık, mitinglerde kadınlar da konuşmacı olarak kürsüye çıkıyorlardı" (Çalışlar, 2010:171). Balkan Savaşı'ndan itibaren Türk kimliği ile öne çıkan Halide Edip'in Kadıköy ve Sultanahmet'te büyük kitlelere yönelik heyecanlı konuşmaları Türklük ruhunu canlandırmaya ve ulusal kimlik inşasına yönelik konuşmalardır. Halide Edip konuşmalarla halkın vatanseverlik duygularını pekiştirmiştir (Özdemir, 2021: 7). Türk kadınlarının Kurtuluş Savaşı'na katılımını ve büyük desteklerini gösteren önemli bir olay da Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin 26 Kasım 1919'da Sivas'ta kurulmasıdır. Cemiyet, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanım ve arkadaşları tarafından kurulmuştur. Sivas merkez olmak üzere Anadolu'nun birçok kentinde şubeleri açılmıştır.⁴ Cemiyet düşman işgallerini izleyip İtilaf Devletlerine ve İstanbul Hükümeti'ne karşı protestolar yayınlamıştır. Ayrıca milli orduya para ve mal yardımında bulunmuştur. Cemiyet, işlevlerini yerine getirirken Heyet-i Temsiliye ve Atatürk ile bağlantı içinde olmuştur (Baykal, 1984:108). Cemiyet, faaliyetlerinin büyük bir bölümü işgaller karşısında kadınları topyekûn harekete geçirmeye yöneltmiştir. Bununla birlikte, İstanbul'daki Matbuat-ı Osmaniye Cemiyeti'ne işgalleri destekleyen yazıların engellenmesi yönünde uyarılarda bulunmuş, Ayan ve Mebusan Meclisleri üyelerine Kurtuluş Savaşı'na katılmaları için telgraflar çekmişler, İstanbul'un işgali ile Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmak için Anadolu'ya geçen vekillere teşekkür telgrafları çekmişlerdir. Ayrıca İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderilen telgraflarla Devlet Başkanları'nın eşlerine gönderilen telgraflar da önemlidir. Cemiyet İngiltere başta olmak üzere Fransa ve İtalya Devletleri'ni Mondros Mütarekesi sonrası işgallerden sorumlu tuttukları için bu ülkelere protesto telgrafları çekmişlerdir. Gene İngiltere ile İtalya kraliçelerine ve Fransız Cumhurbaşkanı'nın eşine telgraf göndererek işgallere karşı yardım istemişlerdir. Bu telgrafların yanı sıra, yurt genelinde tüm kadınları işgalleri protesto etmeleri için telgraf göndermelerini sağlamak adına organize etmeye çalışmıştır (Erkmen, 2023: 6-8).

⁴ Kastamonu'da Kastamonu Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Amasya'da Amasya Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Kayseri'de Kayseri Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Kangal'da Kangal Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Pınarhisar'da Pınarhisar Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Niğde'de Niğde Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Aydın'da Aydın ve Çevresindeki Müdafaa-i Hukuk Faaliyetleri, Viranşehir'de Viranşehir Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Erzincan'da Erzincan Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Eskişehir'de Eskişehir Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Burdur'da Burdur Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Yozgat'ta Yozgat Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Konya'da Konya Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Sivas merkezle birlikte toplam 14 şehirde şube açılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Ayşe Erkmen, (2023), "Kurtuluş Savaşı'nda Türk Kadınının Örgütlenmesi: Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", New Era International Journal of Interdisciplinary Social Researches, 8(20), s. 1-12.

Cumhuriyet'in ilk Yılları ve Kadın “1908’de İkinci Meşrutiyetin ilanı ile başlayan Burjuva Devrimi süreci emperyalizme karşı verilen başarılı bir Kurtuluş Savaşı sonucunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile tamamlanmıştır” (Alpkaya, 2012: 11). Dolayısıyla Türk modernleşmesinin niteliğini Osmanlı Devleti ile arasındaki devamlılıklar ve kopuşlar belirlemektedir “Bu açıdan, Kemalizm’in eski ile yeni arasında tam bir kesinti teşkil ettiği ileri sürülür. Kemalist Devlet, yapısal olarak Osmanlı İmparatorluğundan çok farklıdır. Kemalizm’in felsefi kökenleri Osmanlı-İslam geleneklerinden çok, ışıklar yüzyılına, Fransız Devrimine, pozitivizme, solidarizme ve 19. yüzyılın bilimci dünya görüşüne dayanmaktadır” (Kazancığil, 2007: 171). Modern devletin ve modernleşme sürecinin dayanaklarını ve düşünce temellerini Jön Türklerde bulmak olası. Jön Türk ideologlarının uygarlığı Avrupa uygarlığı ile özdeşleştirmeleri ve Batı’yı model olarak almaları Kemalist rejim tarafından da benimsenmiştir. Gene Jön Türk ideologları tarafından kabul gören Auguste Comte’un pozitivizm ve pozitivizme dayanan bilim anlayışı Kemalist dönemin de temel yaklaşımı olmuştur. Toplumsal, kültürel ve hukuksal devrimlerin dayanağı da pozitivizm bağlamında biçimlenen laikleştirme yaklaşımıdır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, “...seçkinlerinin değerler sistemi ve merkezîyetçi yapısı itibarıyla jakoben diye nitelendirilebilir. Doğaldır ki bu seçkinler, siyasal merkezin gücünü zayıflatabilecek, örneğin Prens Sabahattin’in, Le Play ve Edmand Demolins’den esinlenerek ileri sürdüğü kişisel girişime ve ademi merkezîyetçiliğe yönelik doktrinlere ilgi göstermemişlerdir” (Kazancığil, 2007: 187).

Türk modernleşmesi, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemiyle hızlanan Batılılaşma ya da modernleşme sürecinin Cumhuriyet devrimleriyle büyük oranda tamamlanmasını da ifade etmektedir. Bu bağlamda modernleşme bir süreklilik olarak değerlendirilebilir. Ancak bu değerlendirme Türk modernleşmesini sorunsallaştıran durumların göz ardı edilmesine neden olmamalıdır. Türk modernleşmesinin süreklilik gösteren yanları olduğu gibi kopuşları da içinde barındıran bir süreç olduğunu ifade etmek gerekir. Batılılaşma düşüncesi ve bu doğrultudaki değişim hareketleri 19. yüzyılın sonlarına doğru geleneksel ve modern ikiliğine ve bu ikiliğin varlığı bağlamında ortaya çıkan çatışmalara neden olmuştur. “Ne ki 1923’ le birlikte Cumhuriyetçi söylem ve politikaların kurucu paradigması haline gelen modernleşme, bir zamanların Batı karşısında ‘devleti kurtarma’ projesinin parçası olmaktan Batı ailesine dahil olarak çağdaşlaşmayı öngören yeni devletin asli ideolojisi konumuna evriliyordu” (Kaliber,2022:107). Böylece Türkiye Cumhuriyeti Devleti geçmişle kurulan bir kopuşlar ve süreklilikler ilişkisinin karmaşık ve gerilimli yanlarını barındıran bir siyasal proje olarak oluşturulmuştur. Bir proje olması bağlamında toplumu yepyeni bir düzen kurmak doğrultusunda harekete geçirmekle birlikte oluşturduğu söylem ve politikaları geçmişin hiyerarşiye dayalı yönetim biçimleri üzerine kurmuştur (Kaliber, 2020:109-110). “Pek çok Türk ve yabancı bilim adamı, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu -gerçi o her ne kadar radikal bir reorganizasyon ise de-, Osmanlı İmparatorluğu’nun kalıntısının yeniden örgütlenmesi olarak görürler” (Mardin, 1993:65).

Mardin’e (1993:65) göre, aradaki fark Cumhuriyet’in kurucularının tavırlarının radikalleşmesi değil, fakat Türkiye Cumhuriyeti’nin tam bir ulus-devlet olarak tanımlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal var olmayan Türk milleti ögesini ayağa kaldırarak ona hayat vermiştir. Cumhuriyet kurulduğunda, Türk milleti kavramı milli bir kimliğin karşılığı değildi. Düşünsel bağlamda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Fırkası tarafından tartışılan ve Ziya Gökalp’in bir ideoloji haline dönüştürdüğü Türkçülük Türk Cumhuriyeti Devleti ile ulus-devletin kimliği haline

geldi. Bununla Cumhuriyet ilan edilmeden geçici yönetimin geçici anayasasının hazırlık aşamasında yeni rejimin kimliğine yönelik ipuçları verilmiştir. “Direktif ilkeler tasarısının altıncı maddesi, Teşkilatı Esasiye Kanunu’ nun birinci maddesi oldu: ‘Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur. Hükümet ulusun kaderini doğrudan doğruya kendisinin yönetmesi esasına dayanır’ (Berkes, 2002:501). Daha sonra Batılılaşma bağlamında ve devleti güçlendirmeye yönelik reformlar gerçekleştirilmiştir. 1 Kasım 1922’de Saltanat ilga edilmiş, 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilan edilmiş, 3 Mart 1924’te ise halifelik kaldırılmıştır. Halifeliğin kaldırılmasını Şeyhülislam’ın, Şeriye ve Evkaf Vekâlet’inin, Şeriye mahkemelerinin ve medreselerin kaldırılması izlemiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile imam ve vaizlerin eğitimi özel liselere ve İstanbul Üniversitesi’nde kurulan ilahiyat fakültesine bırakılarak eğitim sistemindeki ikilik önlenmiştir. Bu eğitim kurumlarının hepsi Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştır. 1925’te ise, tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. 1928’de anayasa değiştirilerek devlet dininin İslam olduğunu belirten madde ibaresi kaldırılmıştır. 1924’te Şeriye mahkemelerinin kaldırılmasının ardından hukuk alanında yeni düzenlemelere gidilmiş, İtalya’dan Ceza Kanunu, İtalya ve Almanya’dan Ticaret Kanunu, İsviçre’den de Medeni Kanun alınmıştır (Findley, 2014:252-253).

Bu gelişmeler Mustafa Kemal ve kadrosunun, “dinsel olmayan öğelerle tanımlanmış bir millet kavramı ile temellendirilen milli egemenlik düşüncesi ve din ile devlet işlerinin ayrılması olarak belirlenen laiklik ilkesi olmadan” (Köker, 2022:173) pozitivist düşüncenin temelleri üzerine kurulan yeni sistemin devamlılığının sağlanamayacağını göstergesidir. Cumhuriyet’in ve resmî ideolojinin kurucusu olan Cumhuriyetçi Halk Partisi “...1931 yılı tüzüğü, dinin ‘vicdani bir mesele’ olması dolayısıyla, devletin dini hayat içinde hiçbir rol almaması durumu olarak tanımlanan ‘laiklik’ ilkesinin desteklendiğini belirtmekteydi” (Mardin, 1993:67). Laiklik ilkesi bağlamında gerçekleştirilen toplumsal, siyasal ve kültürel reformlar modernleşme süreci çerçevesinde Osmanlı’dan kesin kopuşu simgelemektedir. Türk modernleşmesinin düşünsel temelleri Osmanlı Devleti’nin son dönemindeki düşünsel gelişmelerle atılmıştır. Bu anlamda Osmanlı modernleşmesi ile Türk modernleşmesi arasında bir süreklilikten söz edilebilir. Bu sürekliliğe rağmen iki dönem arasında önemli bir farklılaşma söz konusudur. Osmanlı modernleşme düşüncesindeki temel vurgu toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşüm olmasına karşın Türk modernleşmesi toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümle birlikte bireyi modernleşme sürecinde etkin bir öge olarak ele almış, ulus-devlet inşası ile birlikte yeni bir birey inşası da hedeflenmiştir. Bu bağlamda Atatürk’ün “kişi onuru” kavramı öne çıkmaktadır. “Kişinin kendi başına, toplumdan ayrı bir meşruiyet kaynağı oluşturabileceği Jön Türklerde arka plana atılmış yabancı bir özlem olarak görülür. İttihat ve Terakki’nin aydınlık devri fikirlerinden kesinlikle ayrılan yönü burada belirir” (Mardin, 2013:18).

Cumhuriyet Türkiye’si de Batılı modern devletler gibi pozitivist düşüncüyü benimseyen, akılcı ve girişimci bireyler oluşturmayı hedeflemiştir. “Atatürk’ün bazen (...) ‘özel girişimci’ olarak nitelendirilmesinin nedeni bu eğilimdir” (Mardin, 2013:18). Birey, toplumsal ve siyasal sistemin bir güvencesi olarak resmî ideolojiye uygun olarak inşa edilmelidir. Bununla birlikte kapitalist üretim biçiminin girişimcilik ruhuna uygun olarak da yetiştirilmesi gerekir. Bu anlayış bağlamında Cumhuriyet modernleşmesi kadın-erkek tüm bireyleri ataerkil yapının sınırları dahilinde eşitlemeye ve bütünleştirmeye çalışmıştır. “Atatürk ve çevresindeki aydınlar, kadının toplumda çağdaş uygarlık içindeki yerini almasının gereğini ve bunun topluma kazandıracığı yararları görüp kadınlardan önce davranmışlar ve onlar için gerekli ilk adımları atmışlardır” (Demir, 1994:530). Göle

(2016:80), erken Cumhuriyet döneminde kadının ön plana çıkışını ulusal kimlik arayışı ile açıklamaktadır. Türkçüler için yeni hayatı “milli aile” ve “milli terbiye” temellendirecektir. Dolayısıyla kadının görünür olmasının nedeni aile ve millet ideallerinin özdeşleştirilmesidir. “Kadın ne alafranga tüketen süs bebeği gibi, ne de sürekli fitne unsuru olarak tanımlanacak, cinsiyet yüklü kimliğinden sıyrılarak ‘milleti’ için ‘halkının’ yanında, erkeğinin ‘yoldaşı’ olarak yer alacaktır. Kadın cinsiyet yüklü kimlikten arındırılmış, ‘faydalı insan’ mertebesine eriştirilmiştir” (Göle,2016:80).

Atatürk, kadının Türk toplumundaki yerini iki noktada ele almıştır: Toplum içinde kadın ve aile içinde kadın. Kadın, toplumsal ve ekonomik yaşama erkekle birlikte ve eşit koşullarda katılmalıdır. Ayrıca kadın cinsiyetinin belirlemiş olduğu en kutsal yerde yani aile içindeki görevlerini ve annelik görevini yerine getirmelidir (Demir, 1994:530). Cumhuriyet modernleşmesinin kadına yönelik ilk yaklaşımı, kimin makbul anne olduğu kimin makbul olmayan anne olduğunu belirlemeye dairdir. Yeni kurulan ulus-devletin temel ögesi aile ve ailenin en önemli üyesi kabul edilen annedir. Makbul anne, çocuklarını ulus bilinciyle eğitebilen, görev bilinciyle hareket eden anne vatandaştır (Yılmaz, 2015:89). Kadının annelik işlevi üzerinden yüceltilmesi dönemin aile ve nüfus politikalarının da doğal sonucudur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında bu alana yönelik yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu, çocuk düşürmeye yardım eden veya sebep olan fiil ve hareketlerle, hamileliğe engel olacak araç ve gereklerin alım-satımı yasaklanmıştır. Böylece Kürtaj kriminalize edilmiş, 1936 yılında Türk Ceza Kanunu’nda yapılan düzenlemeyle kürtaja yönelik yaptırımlar ağırlaştırılmıştır. 6 Mayıs 1930 tarihli ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, altı ve üzeri çocuk sahibi olan kadınlara madalya verilmesini karara bağlamış, ayrıca madalya yerine nakdi para da verilebileceği belirtilmiştir. Annelerin doğum öncesi ve sonrası bakımlarının, yeni doğan hizmetleri devletin sorumluluğu olarak tanımlanmıştır. 1920’lerde kırsal alandaki annelere yönelik önemli düzenlemeler yapılmıştır. Yoksullar için ücretsiz ana-çocuk sağlığı merkezleri ve doğum evleri kurulmuş, ücretsiz ilaç sağlanması yerel idarelere bırakılmıştır. Beş ve daha fazla çocuğu olan ailelerin yol vergisinden muaf tutulması, çok çocuklu ailelere toprak tahsisatında öncelik verilmesi, çocuk sayısına orantılı olarak gelir vergisinden muafiyet gibi uygulamalar nüfus politikaları ve annelik kurgusu açısından önemli uygulamalardır (Yılmaz, 2015:81-82).

Kadının toplumsal konumunu güçlendirmek için yapılan yasal düzenlemeleri iki bağlamda ele almak gerekir: Genel olarak toplumun tümünü ilgilendiren yasal düzenlemeler ve doğrudan kadınların toplumsal konumlarını güçlendirmek adına gerçekleştirilen yasal düzenlemeler. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabulü ve eğitim kurumlarındaki ikiliğin önlenmesi ilim ve fennin yol göstericiliği bağlamında bir neslin yetiştirilmesine yöneliktir. Kadın-erkek ayırımı yapılmadan eşitlikçi bir eğitim politikası da hedeflenmiştir. Bu anlamda, 1924 Anayasası ile ilkokul öğrenimi kız-oğlan ayırımı yapılmadan tüm çocuklar için zorunlu hale getirilmiş ve karma eğitim sistemine geçilmiştir (Görgün-Baran, 2023:58). 17 Şubat 1926’da Medeni Kanun’un kabulü ve 4 Ekim 1926’da yürürlüğe konulması Batılılaşma bağlamında kadın-erkek eşitliğini sağlamaya ve Türk kadının önündeki en temel engelleri kaldırmaya yöneliktir. Ancak temel amaç tüm toplumun kalkınmasını sağlamaktır. “Bu bakımdan erken Cumhuriyet dönemi kadın hakları ve kadın-erkek eşitliği anlayışı en bariz ifadesini, ‘İnkılabın mana ve kavramını’ temsil ettiği iddia edilen Medeni Kanun’da bulur” (Koyuncu-Lorasdağı, 2020:393). İsviçre Medeni Kanunu’ndan uyarlanan Medeni Kanun laiklik hamlelerinin en önemli göstergelerinden biridir. Bu kanunla şeriatın toplumsal yaşamdaki egemenliğine son verilmiş, çok eşlilik yasaklanmış, kadınlara

boşandıktan sonra çocuklarının velayetini alma ve mirastan eşit pay alma hakkı tanınmıştır. Buna karşın, aile reisinin erkek olduğu, kadının kocasının izni olmadan çalışamayacağı gibi uygulamalar korunarak aile içindeki erkek egemenliğine dokunulmamıştır (Osmanoğulları, 2015:33).

Ancak Medeni Hukuk bağlamında elde edilen bu haklara siyasal haklar dahil edilmemiştir. Kadınlar 3 Nisan 1930'da belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkını elde etmişler, genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkını ise 5 Aralık 1934'te elde etmişlerdir. Tekeli (2017:25), Türkiye'de kadınlara genel seçimlerde seçme ve seçilme haklarının tanınmasının olağanüstü ve tepeden bir kararla oluştuğunu ifade etmektedir. Kadınların siyasal hakları İsmet İnönü'nün ve 258 arkadaşının imzalarını taşıyan anayasa değişikliği teklifi ile yine İnönü ve 191 arkadaşının imzalarını taşıyan bir yasa teklifinin meclis oturumunda görüşülmesi ve kabulü ile gerçekleşmiştir. Anayasa değişikliğinin kabulü ile "seçme ve seçilme hakkını düzenleyen 10. ve 11. maddelerdeki 'her erkek Türk' ifadesi çıkarıldı, 'kadın, erkek' her Türk ifadesi konuldu. Seçim Kanunu'nda da buna göre düzenleme yapıldı" (Akyol, 2024:152). Türkiye'de kadınların katıldığı ilk genel seçim 8 Şubat 1935'te yapılan TBMM seçimidir. Bu seçimde on yedi kadın milletvekili olarak seçilmiş ve 1936 yılı başında boşalan milletvekilleri için yapılan ara seçimde Hatice Özgenel'in milletvekili seçilmesiyle TBMM'deki kadın milletvekili sayısı on sekiz olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarından seçme ve seçilme hakkının elde edildiği 1934 yılına kadar siyasal haklar konusu mecliste birkaç kez tartışma konusu olmuştur. 1923 yılında Birinci Meclis'te Seçim Kanunu tartışmaları sırasında İkinci Meclis'in lideri Hüseyin Avni Bey kadınların oy kullanma ehliyetine sahip olmadıklarını ileri sürerek, kadınların yerine eşlerinin oy kullanabileceği düşüncesini dile getirmiştir. Bu görüşler karşısında Tunalı Hilmi Bey kadınların seçme ve seçilme hakkını savunmaya çalışmış, ancak düşüncelerini söylemesine izin verilmemiş, susturulmuştur.

Diğer önemli bir tartışma da 1924 Anayasası'na yönelik meclis toplantılarında "Her Türk milletvekili seçimlerine katılma hakkına sahiptir" ifadesinin kadınları da kapsayıp kapsamayacağına yönelik tartışmadır (Koyuncu-Loradağı, 2020:394-395). Başında kadına seçme ve seçilme hakkı verilmesi yönünde tartışmalar TBMM'ye yansımış ve tartışma konusu olmuştur. Milli Savunma Bakanı Recep Peker kadınlara alaycı bir dille seslenerek, "...'mademki Türk vataniyle ve mukadderatıyla fiili olarak meşgul olmak dilediğiniz, o halde bu fiili meşguliyetin başka bir şerefli cephesi vardır ki, sizi oraya davet ederim' diyerek Meclis'e gireceklerse kadınların askerlik de yapmaları gerektiğini söylemiştir" (Toprak, 2014:467). Bu tartışmalar kadınların siyasal haklar elde edecekleri yetkinlikte olmadıkları inancının bir göstergesi olduğu gibi, erkeklerin devlet yönetme ve siyaset yapma yetkisini kendilerinde gördüğü babanın gücüne dayalı patriarkal düzen anlayışını hala koruduklarını da göstermektedir. Kadıoğlu (2008:180-181), Türkiye'de vatandaşlık kavramının liberal- bireyci boyutunun eksik kaldığını, modern vatandaşlığın Cumhuriyetçi seçkinlerce yukarıdan ve özel alana müdahale edilerek oluştuğunu ve modern vatandaşlık anlayışının birey üzerinden değil, toplum ve devlet temelli bir olgu olarak geliştiğini söylemektedir. Bu yaklaşımı kadın üzerinden de yorumlamak mümkün. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadın bireyselliğini içselleştiremeden vatandaş olmuştur. Dolayısıyla bireysel ve özel istekleri göz ardı edilen, haklardan daha çok görevlerle tanımlanan vatandaşlık anlayışı kadının vatandaşlık alanını oluşturmıştır.

Osmanlı döneminde kadınların toplumsal ve siyasal hakları Halide Edip, Sabiha Sertel gibi birçok aydın kadın tarafından dile getirilmiştir. "Kadın hukuku alanında güçlü beklentiler Cihan Harbi ertesi gündeme geldi. Sabiha Zekeriya (Sertel), Mütareke yıllarında çıkardığı Büyük Mecmua 'da Türk feminizmi diye bir anlayış

geliştirecek ve kadının siyasal haklarını savunacaktı” (Toprak, 2023:266). Ancak kadınların siyasal haklarını örgütlü bir yapı içinde savunan Türkiye’deki süfrazetlerin öncüsü olan Nezihe Muhittin’dir. Nezihe Muhittin Kadınlar Halk Fırkasını kurma girişimiyle “...vatandaşlık çerçevesine uygun eşitlikçi feminist anlayışıyla” (Koyuncu-Lorasdağı, 2020:398) siyasal haklar mücadelesini yürütmüştür. Kadınlar Halk Fırkası 15 Haziran 1923’te, henüz Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Halk Fırkası’ na dönüşmeden kurulmuştur. Kadınlar Halk Fırkası’ nın kuruluşunun temel nedeni, Nezihe Muhittin’in kadın kurtuluşu politikalarını herhangi bir siyasi partinin politikalarından bağımsız görmesidir. O’nun siyasi düşüncelerinin farklı evreleri vardır: Gençlik yıllarında dönemimin temel düşüncesi olan Osmanlıcılıktan etkilenmiş, daha sonra Türkçülük akımının etkisinde kalmış, Cumhuriyet döneminde ise, demokratik ilke ve değerlerden etkilenmiştir (Zihnioğlu, 2020:392). Kadınlar Halk Fırkası’ nın kuruluş aşamasında basına yapılan açıklamalar Nezihe Muhittin’in ve diğer kurucu kadınların⁵ Cumhuriyet kadrosunun karşısında olmadığını ayrıca Cumhuriyet kadrosuna rakip bir yapılanma olmadıklarını açıklamaya yöneliktir. Kadınlar Halk Fırkası kurucuları, örgütlenmenin fırka adını taşımasından dolayı siyasal bir girişim ve örgütlenme olarak değerlendirilme kaygısını da yaşamışlardır.

Bu nedenle basına yapılan açıklamalarda Nezihe Muhittin ve kurucular siyasi eğilimlerini açıklama gereği duymuşlardır. Bu açıklamalarda, “Milli Müdafaa döneminde Kurtuluş Savaşı’nı desteklediklerini, ‘Müdafaa-i Hukukçu olduklarını Cumhuriyetçilere, özellikle Mustafa Kemal’e bildirmek istiyorlardı” (Zihnioğlu, 2003:123). Ayrıca, kendilerini siyasi entrika ile uğraşmamış ve daima temiz kalmış bir siyasi öge olarak da tanımladılar. Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan ve bu gibi örgütlenmelerle bağlantılarının olmadığını da açıklama ihtiyacı duymuşlardır. Bu yaklaşım doğrultusunda Kadınlar Halk Fırkası Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kadınlar kolunu oluşturmak yönündeki isteklerini de açıklamıştır (Zihnioğlu, 2003:124-125). Nezihe Muhittin, kadınların siyasal haklarını elde etme mücadelesi için zeminin hazır olduğunun farkındaydı ve Cumhuriyetçi değer varlığı ve modern yaşamın gereği olarak siyasal haklarını elde etmeliydiler. Nezihe Muhittin’in farkında olduğu başka bir durum ise, Cumhuriyetçi kadronun kadınların siyasal hakları konusunda gösterdiği dirençti. Bu direnç, Kadınlar Halk Fırkası programının hükümetçe onaylanmamasına ve fırkanın kurulmasına izin verilmemesine⁶ neden olmuştu. Hükümetin izi vermeme gerekçesi siyasal haklarını elde etmemiş kadınlara bir parti kurma izninin verilemeyeceğiydi. Toprak’a (2014:461) göre, o tarihlerde aktif siyaset kadınlar için düşünülemezdi ve cinsiyet bağlamında toplumu bölecek bir fırkanın kurulması o dönemin koşulları çerçevesinde uygun değildi. Kadınlar Halk Fırkasının kurulma çalışmaları sürecinde Hüseyin Cahit’in yaptığı değerlendirme Zafer Toprak’ın görüşlerini destekler niteliktedir: “Kadınların fikri ve içtimai tealisini temin için cemiyet halinde çalışmak isteyen bu hanımlar siyasi bir ismi intihap etmeselerdi belki maksatlarını daha iyi ifade etmiş olurlardı” (Toprak, 2014:464). Zihnioğlu (2003:149) ise, Cumhuriyetçi kadronun kadın hakları konusunu kendi çizdiği sınırlar içinde gerçekleştirmek istediğini ve Cumhuriyetçi kadro açısından kadın haklarının çağdaşlaşmanın simgesi olduğunu, bu nedenle çağdaşlığın göstergesi olarak araçsal yönüne ağırlık verdiğini ifade etmektedir.

⁵ Nezihe Muhittin (başkan), Nimet Rumejde (ikinci başkan), Şukufe Nihal (genel sekreter), Latife Bekir (sayman), Seniyye İzzettin (muhasibeci), Muhsine Salih (sekreter), Matlube Ömer (veznedar), idare heyetinde görev aldılar. Yeni fırkanın kurucu üyeleri Nesibe İbrahim, Tuğrul Bedri, Zeliha Ziya ve Faize Emrullah’tı. Yaprak Zihnioğlu, (2003), Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhittin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği, İstanbul: Metis Yayınları, s.130.

Bu bağlamda fırkanın kapatılma nedeni kadın hakları özellikle de siyasal haklar savunusu ve feminist düşünce yapısıdır. Nezihe Muhittin örgütlenme konusundaki kararlılığını 7 Şubat 1924'te Türk Kadın Birliği kurarak göstermiştir. TKB'nin kuruluşu, kadın hakları özellikle siyasal haklar konusunda geri adım atılarak ve hükümetin hareketin kitlesel harekete dönmesi yönündeki endişelerinden dolayı örgütlenme konusunda da geri adım atılarak gerçekleşmiştir. Ancak birlik, siyasal haklar konusundan hiçbir zaman vazgeçmemiş 1927 yılında tüzüğüne bir madde ekleyerek siyasi hakların sağlanmasını hedefleri arasına almıştır. Birlik, 1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkının kabulü sonrası Cumhuriyet Halk Partisi' nin baskıları nedeniyle Mayıs 1935'te feshedildi. "1935 yılı Türkiye'de kadın hareketi açısından paradoksal bir yıl oldu. Meclis'in kapıları kadınlara açılırken Türk Kadın Birliği'nin kapıları kapanıyordu" (Toprak, 2014:469). Bu gelişmeler, erken Cumhuriyet döneminin ve bu dönem siyasal kadrolarının kadın sorununa ve kadın haklarına yaklaşımının bir göstergesidir. Bu dönemde kadının annelik rolüne vurgu yapılmış ve kadınları kamusal alanda görünür kılacak düzenlemeler gerçekleştirilirken özel alan bağlamında herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. "(...) 'devlet feminizmi' olarak ifade edilen bir eksende kadınlara göreli eşit yurttaşlık hakları tanınıp buna uygun hukuksal düzenlemeler yapılmıştır" (Alkan ve Çakır, 2012:201). Atatürk'ün 31 Ocak 1923'te İzmir Eski Gümrük Binası'nda yaptığı konuşma "devlet feminizmi" olarak tanımlanan yaklaşımı açıklayıcı niteliktedir:

"Malumdur ki, her safhada olduğu gibi hayatı içtimaiyede dahi taksimi vezaif vardır. Bu umumi taksimi vezaif arasında kadınlar kendilerine ait olan vezaifi yapacakları gibi aynı zamanda heyeti içtimaiyenin refahı, saadeti için elzem olan mesaii umumiyeye dahi dahil olacaklardır. Kadının vezaifi beytiyesi en ufak ve ehemmiyetsiz vazifesidir. Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse bu vazifenin ehemmiyeti layıkıyla anlaşılır" (Özgen, 2024:166).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Tarihi sınıflandırmalar, temel kırılma ve kopuş olarak nitelenen olaylar ve olgular üzerinden yapılır. Ancak, tarihte mutlak sürekliliği kabul etmek mümkün olmadığı gibi mutlak kopuşu da kabul etmek mümkün değildir. Tarihsel dönemler kendilerinden önceki dönemin içinde gelişir ve biçim alırlar. Tarih kopuşlarla birlikte süreklilikleri de içeren bir olgudur. Dolayısıyla Türk Cumhuriyeti'ni Osmanlı'dan mutlak bir kopuş olarak değerlendirmemek gerekir. Türk Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gelişen düşünsel ortamın ürünüdür. Türk modernleşmesini ve Türk modernleşmesinin bir sonucu olarak kadınların hak mücadelesini de bu bağlamda ele almak gerekir. Cumhuriyet dönemi kadın hareketi Osmanlı kadın hareketinin birikimleri üzerinden gelişmiştir. Ancak Cumhuriyet dönemi kadın hareketinin Osmanlı kadın hareketinden farklılaşan önemli iki özelliği vardır. Osmanlı kadın örgütleri, kadınların toplumsal yaşamda yer alabilmeleri için eğitim hakkı, çalışma hakkı, evlilik kurumunun yapısı ve çekeşlilik konularına odaklanmışlardır. Cumhuriyet döneminde iki önemli kadın örgütü Kadınlar Halk Fırkası ve Türk Kadın Birliği kadınların siyasal haklarını savunmak ve bu hakları elde etmelerini sağlamak yönünde çaba göstermiştir. Bu amaçsal farklılığın nedenini konjonktürel bağlamda ele almak gerekir. Eşitlik ve özgürlük vurgusu ile temellenen modern ulus-devlet kurmak iddiasını taşıyan bir siyasal yapı içinde siyasal hak istegini dile getirmek ve bu anlamda mücadele etmek doğal bir sonuçtur. Diğer önemli fark ise, Osmanlı kadın hareketinin öncüsü olan kadınların iyi eğitim almış olmalarına ve üst tabaka ailelerden gelmelerine bağlı olarak bu hareketin kent kadın hareketi olarak algılanmasıdır. Cumhuriyet dönemi kadın hareketi eşit yurttaşlar olarak

kabul edilen tüm kadınları kapsamaktadır. Cumhuriyetçi kadronun Anadolu kadınına vurgu yapması bu bağlamda önemlidir. Atatürk 21 Mart 1923'te Konya'da Hilal-i Ahmer Kadınlar Şubesi'nde yaptığı konuşmada Anadolu köylü kadınına yaptığı vurgu önemlidir:

“Hanımlar ve Efendiler; Anadolu kadınının ibraz etmiş olduğu çok ulvi, çok yüksek, çok kıymetli fedakarlıktır. Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir millerinde, Anadolu köylü kadınının 1fevkinde kadın mesaisi zikretmek imkânı yoktur ve dünyada hiçbir milletin kadını ‘Ben Anadolu kadınından fazla çalıştım, melerimi halasa ve zafere götürmekte Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi halasa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim’ diyemez” (Özgen, 2024:246).

Cumhuriyet döneminde kadın hakları konusunda önemli adımlar atılmıştır. Kadınlar eşit yurttaşlar olarak kabul edilmiş, birçok alanda hukuksal düzenlemeler yapılarak kadın toplumsal, iktisadi ve siyasi alanda görünür kılmıştır. Çünkü eşit yurttaşlık bağlamında kadını görünür kılmak modernleşmenin zorunlu gereğidir. Diğer yandan kadın haklarının devlet eliyle yürürlüğe konulması kalkınmanın sağlanabileceği beklentisi ile ilgilidir. 1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi önemli bir adımdır. Batı Avrupa ülkelerinden Fransa, Belçika ve İsviçre’de kadınların seçme ve seçilme haklarının bulunmadığı bir dönemde 1935’te yapılan seçimle 18 kadın milletvekili olarak TBMM’ne girmiştir. Cumhuriyetçi kadronun, siyasi haklar savunusu yapan Kadınlar Halk Fırkası’ nın kuruluşuna izin vermemesi, Türk Kadın Birliği’ nin 1935’te feshini istemesinin nedenini konjonktürel bağlamda değerlendirmek gerekir. Ulus-devlet inşası sürecinde olan siyasi kadro tek karar verici ve tek uygulayıcı olarak yönetmek istemiş, sürece muhalif olabilecek yapıların varlığına izin vermek istememiştir. Bu kadro kadın-erkek eşitliğine inanarak ve eşit yurttaşlık kavramı üzerinden kadın hakları alanında düzenleme ve iyileştirme yapmıştır. “Ayrıca, devlet politikaları feminist olmamakla birlikte kadın-erkek eşitliğini savunduğu için daha çok liberal feminist kuramın ilkelerine uygun düşen görüşler” (Görgün-Baran, 2023:71) dile getirilmiştir. Ancak, eşit yurttaşlık bağlamında kadın-erkek eşitliğini savunan ve özel alanda (anne ve eş) ve toplumsal kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla kamusal alanda kadınların görev alanlarının belirlenmesi “devlet feminizmi” olarak tanımlanabilir. “Devlet feminizmi” tartışılmaya açık bir kavram olmasına rağmen bu kavram bağlamında yapılan düzenlemeler kadınların konumlarını güçlendirmeye yönelik düzenlemelerdir.

KAYNAKÇA

- Akyol, T. (2024). Atatürk’ün Anayasası 1924, İstanbul: Doğan Kitap.
- Alkan, A. ve Çakır, S. (2012). Osmanlı İmparatorluğu’ndan Modern Türkiye’ye Cinsiyet Rejimi: Süreklilik ve Kırılmalar, (der: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru), *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Ankara: Phoenix Yayınevi, s.197-239.
- Alpkaya, F. (2012). Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme, (der: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru), *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Ankara: Phoenix Yayınevi, s.1-11.
- Altındal, M. (1994), Osmanlıda Kadın, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Akşin, S. (1998), Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Ankara: İmge Kitabevi.
- Bakay, G. (2016). Anılarla Cumhuriyet, (der: Necla Arat), *Aydınlanmanın Kadınları*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, s. 350-363.
- Baykal, B. S. (1984). Milli Mücadelede Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti: Anadolu Kadınları Müdaafa-i Vatan Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Heyet-i Temsiliye ile Yazışmalarına Dair Bazı Belgeler, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (1) 1, s. 108-126.

- Berkes, N. (2002). Türkiye’de Çağdaşlaşma, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çakır, S. (2016). Osmanlı Kadın Hareketi, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çalışlar, İ. (2010). Halide Edip: Biyografisine Sıgmayan Kadın, İstanbul: Everest Yayınları.
- Demir, G. (1994). Değişen Toplumda Değişen Kadın Statüsü, *Dünya’da ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler*, C.2, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, s.528-551.
- Demirdirek, A. (1993). Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi, Ankara: İmge Kitabevi.
- Doğan, İ. (2000). Sosyoloji, Ankara: Sistem Yayıncılık.
- Doğramacı, E. (1992). Türkiye’de Kadının Dünyü ve Bugünü, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Donovan, J. (1997). Feminist Teori, (çev: Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durakbaşı, A. (2007). Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erkmen, Ayşe, (2023). Kurtuluş Savaşı’nda Türk Kadınının Örgütlenmesi: Kadınları Müdaafa-i Vatan Cemiyeti, *New Era International Journal of Interdisciplinary Social Researches*, 8(20), s.1-12.
- Findley, C.V. (2014). Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007, (çev: Güneş Ayas), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Görgün-Baran, A. (2023), Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Kadrolarının Kadının Toplumsal Konumunun Geliştirilmesindeki Rolü ve Uygulamaları, (der: Nergis Mütevellioğlu), *Cumhuriyet ve Kadın Hakları*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, s.49-79.
- Gülcü, E. ve Tunç S. (2012). Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (2), s.155-176.
- Işın, E. (1988). Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat, *Tarih ve Toplum*, (9) 51, s.19-33.
- Kadioğlu, A. (2008). Türkiye’de Vatandaşlığın Anatomisi, (der: Ayşe Kadioğlu), *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara*, İstanbul: Metis Yayınları, s.167-184.
- Kaliber, A. (2022). Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine, (edit: Tanıl Bora ve Murat Gültekin), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, C.3, s.107-124.
- Karaca, Ş. (2011). Fatma Aliye Hanım’ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları, *Karadeniz Araştırmaları*, (31), s.93-110.
- Kazancıgil, A. (2007). Türkiye’de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm, (der: Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay), *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul: Alfa Yayınları, s. 171-192.
- Karabulut, M. (2007). Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Üzerine Tematik Bir İnceleme, *Erdem Dergisi*, (52), s. 29-65.
- Karakışla, Y. S. (2015). Osmanlı İmparatorluğu’nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar: Kadınlar Çalışma Cemiyeti (1916-1923), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kepenek, Y. (1987). Türkiye Ekonomisi, Ankara: Teori Yayınları.
- Koyuncu-Lorasdağı, B. (2020). Yasal Eşitlikçi Siyasal Hak Talepleri Ekseninde Türkiye’de Liberal Feminizmin Serencamı, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Feminizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, C.10, s.386-404.
- Köker, L. (2022). Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kurnaz, Ş. (1997). Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Mardin, Ş. (1993). Türkiye’de Din ve Siyaset Makaleler 3, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2007). Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma, (der: Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay), *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul: Alfa Yayınları, s. 29-71.
- Mardin, Ş. (2013). Türk Modernleşmesi Makaleler 4, (der: Mümtaz Türköne ve Tuncay Önder), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göle, N. (2016). Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme, İstanbul: Metis Yayınları.
- Osmanağaoğlu, H. (2015). Önsöz, (der: Hülya Osmanağaoğlu) *Feminizm Kitabı: Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*, Ankara: Dipnot Yayınları, s.17-56.
- Özdemir, N. (2021). Millî Mücadele Dönemi Mitinglerinde Türk Kadını, *Belgi Dergisi*, (21)1, s.1-22.
- Özgen, Y. (2024). Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (1922-1924), C. II, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi yayınları.
- Tekeli, Ş. (2017). Feminizmi Düşünmek, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Timuroğlu, S. (2020). Kanatlanmış Kadınlar: Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toprak, Z. (1988). Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile, *Tarih ve Toplum*, 9 (51), s.34-38.
- Toprak, Z. (2014). Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2023). Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Wollstonecraft, M. (2022). Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi, (çev: Tülay Yücesoy), Ankara: Tutku Yayınevi.
- Yılmaz, A. (2013). Halide Edip’te Kadın Hakları, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 20 (1), s.119-134.
- Yılmaz, D. T. (2015). Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Modernleşmesinde Annelik Kurguları (1840-1950), *Cogito*, Ankara: Yapı Kredi Yayınları, S.81, s. 66-90.
- Yumuşak, F. C. (2013). Muhafazakâr Müslüman Kadın Portre: Fatma Aliye Hanım, *Muhafazakâr Düşünce*, 10 (37), s.103-112.
- Zihnioğlu, Y. (2003). Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği, İstanbul: Metis Yayınları.
- Zihnioğlu, Y. (2020). Nezihe Muhittin ve Türk Kadınlar Birliği (1927-1935), (der: Feryal Saygılıgil ve Nacide Berber), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Feminizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, C.10, s. 392-397.